

SIMON I TARRÉS, Antoni (1999): *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 385 p. (Biblioteca Abat Oliba, 210)

Des de fa uns quants anys els estudis d'A. Simon i Tarrés sobre l'Edat Moderna a Catalunya i, més concretament, sobre la segona meitat del Cinccents i la primera del Siscents, ens han ajudat a comprendre millor, des del punt de vista històric, el que fou i representà aquest període del nostre passat. Amb l'aparició d'*Els orígens ideològics de la Revolució Catalana de 1640* es tanca una etapa en la investigació d'aquests fets. El mateix Simon ens adverteix de la provisionalitat de l'estudi mentre quedin textos amagats en arxius i biblioteques però, de moment, és clar que coneix a bastament el gruix de la producció del període, els textos fonamentals.

L'objectiu de l'obra és, com indica el seu títol, «mostrar les claus i els fils conductors que van fonamentar ideològicament la Revolució Catalana de 1640» (p. 27). Remarca Simon que són nombroses, i vàlides, les aportacions puntuals a l'estudi sobre els fets dutes a terme els darrers anys, i que aquestes parteixen de dues obres de referència, *La acción de Francia en Cataluña* de J. Sanabre (1956) i *The Revolt of the Catalans* de J. H. Elliot (1963), però que faltava, encara, «un estudi que oferís una perspectiva global sobre aquest aspecte cabdal [les bases ideològiques] de la Revolució Catalana, buit historiogràfic que en les planes d'aquest llibre he intentat omplir» (p. 9). Per al seu propòsit ha partit de discursos jurídics, econòmics, religiosos, lingüísticoculturals, històrics, etc., coetanis als fets històrics, i ha fet que els textos dels homes d'aquella època il·lustrin la ideologia que defensaven.

Després d'una breu introducció (1), el llibre repassa els antecedents més remots (2) i els immediats (3-4) de la Revolució i s'endinsa en els anys de l'esclat revolucionari (5-7) bo i deturant-se en els fonaments ideològics d'ambdós bàndols. Clouen el volum les conclusions generals (8) i una sèrie d'apèndixs, complementaris: un annex amb els autors més destacats en el panorama català de l'època (9), les fonts i la bibliografia (10), un recull de gravats (11) i, finalment, l'índex onomàstic de l'obra.

La introducció serveix a l'autor per exposar les bases del treball: quin és el punt de partida; hi defineix els termes emprats, hi exposa certes consideracions metodològiques, i, finalment, explica la situació de les fonts —les usades i les que queden pendents de revisar—. Partint de la premissa que una revolució no pot néixer sense idees, Simon analitza, en primer terme, el pensament dels homes del Renaixement; per fer-ho es remunta als començaments de la modernitat, al que anomena «el desvetllament de la consciència històrica catalana». Les obres dels humanistes catalans (Joan Margarit, Pere Miquel Carbonell, Martí d'Ibarra o Cristòfor Despuig) defensen un patriotisme cultural català enfront de la cultura castellana i cortesana (Diego de Valera, Antonio de Nebrija, Florián de Ocampo o Pedro de Mexía, entre d'altres) i també, no cal dir-ho, de l'orgullosa superioritat cultural que mirava d'encarnar Itàlia. La conseqüència més remarcable d'aquesta situació hauria estat la demanda de les Corts de 1564 al rei d'institucionalitzar oficialment el càrrec de cronista del Principat i Comtats, petició que no arribà a materialitzar-se però que fou el punt d'arrencada d'un seguit d'obres historiogràfiques (Antoni Viladamor, Francesc Calça, Francesc Diago i Jeroni Pujades).

Pel que fa al capítol de Cort C-1564/xxiii, caldria fer algunes precisions. És imprescindible entendre la demanda dels braços alçada a les Corts de 1564 no només en general, en relació amb les tesis exposades per Simon, sinó també, més concretament, en relació amb el nomenament el 1548 de Zurita com a cronista oficial del Regne d'Aragó i, en conseqüència, de l'aparició dels seus *Anales de la Corona de Aragón* (1561-1579); la demanda catalana de 1564 coincideix quasi textualment amb la disposició aragonesa per al nomenament d'un cronista (1547), i els mots que hi manquen es poden trobar a l'acta de nomenament de Zurita. L'obra historiogràfica dels cronistes oficials del Regne d'Aragó va ser tutelada i supervisada per la seva Diputació, de manera que es va aconseguir una imatge institucionalitzada del Regne i el ressorgiment de la historiografia aragonesa oficial; les institucions catalanes perseguïen els mateixos interessos, i és per aquesta raó que bus-

caren la manera d'aconseguir també un cronista, oficial, que relatés amb detall les glòries dels avantpassats. Bona prova n'és l'obra d'Antoni Viladamor —el primer a mirar de fer-se seu el càrrec—, la *Primera part de la història general de Catalunya* (1585) del qual s'inscriu en el moviment general de reacció catalana anti-Zurita; Viladamor parteix de l'obra de dos cronistes oficials castellans (Florián de Ocampo i Ambrosio de Morales) per fer front a les argumentacions de l'aragonès, i es recolza en fonts catalanes (Carbonell, Tarafa, Beuter i Ponç d'Icard) per contrarestar les opinions castellanes.

Tornant a Simon, aquest sosté que a la segona meitat del segle *xvi* la incorporació per part dels historiadors del precepte de Carles el Calb a la prosa històrica del Principat va permetre reescriure els orígens medievals de Catalunya. El document va servir de base per reinterpretar el constitucionalisme català: feia bandera de la quasi completa immunitat fiscal del territori, fonamentava la seva autonomia judicial i reivindicava l'origen del règim pactista català; paral·lelament, adquirir una renovellada importància la condició de pròpies que tenien les lleis del Principat —d'origen got i no franc—. Aquestes, considerades lleis fonamentals, eren les úniques que podien seguir essent vàlides en el moment d'imposar-se la idea d'un poder suprem sotmès únicament a les lleis de Déu i de la natura. Afirmava també l'autor de l'estudi que, amb el canvi de segle i la difusió de les tesis bodinianes, a Catalunya una part destacada dels erudits renovaren la tradició pactista medieval amb vista a defensar-se de les teories absolutistes en voga a Castella, ja que aquestes implicaven un desvirtuament del règim legal català. El nou pensament constitucionalista català, doncs, «defensava que la legitimitat del poder del rei derivava d'una elecció popular en què el reconeixement de la titularitat de la sobirania només era possible si el monarca es comprometia, i després les guardava, amb les lleis del regne» (p. 60). Per tancar aquest capítol, que repassa els antecedents més llunyans de la Revolució, Simon analitza el pensament polític de Francesc de Gilabert —a partir dels estudis de J. P. Rubiés— i demostra que les bases ideològiques d'aquest constitucionalisme català foren formulades amb molta anterioritat als fets de 1640.

Segueixen dos capítols dedicats als anys immediatament precedents a l'esclat revolucionari. Partint dels historiadors catalans que dominaren el panorama cultural dels anys vint i trenta del segle *xvii* (Jeroni Pujades, Francesc de Montcada, Esteve de Corbera o Andreu Bosc, a l'obra del qual Simon dedica una atenció especial), l'autor de l'estudi presenta un panorama en què el més destacable és la radicalització patriòtica dels seus discursos —que vindiquen els orígens catalans antics i un gloriós passat immerescudament oblidat—; l'obra d'aquests cronistes, que busquen superar les mancances de la historiografia humanista amb nous mètodes de treball, seria especialment important pel fet que els seus autors són plenament conscients de la dimensió política de l'escrit. Des del meu punt de vista, el trencament de formes, mètodes i pensament amb la historiografia que es conreava a Catalunya i que ha estat anomenada «humanista» cal cercar-lo no en aquest moment sinó abans, precisament en les primeres obres de narrativa històrica posteriors a la demanda de les corts de 1564 (i possiblement abans, en Tarafa) a qui Simon ja ha dedicat part del seu estudi. Els seus autors eren ja conscients de la importància política del seu discurs i saben prou com servir-se'n. Ara, ben cert que són els del *xvii* els que tenen a disposició tota la maquinària institucional i la informació dels primers, i en recolliran els fruits.

Als inicis del *Siscents*, i paral·lelament a l'auge patriòtic detectat en el discurs dels cronistes, en el terreny econòmic s'obria a Catalunya, com a la resta d'Europa, el debat proteccionista; alhora, i en el terreny lingüístic, s'iniciava el que s'ha batejat com a «batalla de llengües» barroca. Com afirma Simon, és evident que la relació entre la consciència lingüística i la nacional és complexa i difícilment valorable al llarg de la primera meitat del segle *xvii*; bona part de la prosa patriòtica d'autor català fou escrita en castellà amb la voluntat, segons els mots dels propis artífexs, de superar les barreres lingüístiques i arribar al major nombre de públic (català, castellà i també estranger). Un cas que potser hauria calgut valorar amb detall, i que dóna una certa idea de fins on arribava el problema, és el d'aquells historiadors que, havent començat a escriure en català, es trobaren en la «obligació» de passar-se a la llengua veïna per justificar una major difusió de les seves obres, i els argu-

ments que addueixen per defensar el canvi —i penso, per exemple, en dos historiadors, Beuter i Pujades, l'un valencià i l'altre barceloní, que malgrat escriure gairebé amb un segle de diferència tenen trajectòries prou semblants—. Però la disputa de la preeminència de les llengües no es troba circumscrita únicament als discursos polítics i patriòtics d'historiadors, literats i juristes, sinó que va ser especialment significativa en el món de la predicació i l'ensenyament de la doctrina cristiana. Ara que comencem a conèixer les disputes sobre la llengua intraconciliar i els memorials en defensa del català o del castellà com a llengua de la predicació, i a entendre que responen a la «teoria» d'una colla d'eclesiàstics i erudits i que els anys previs a la Revolució són conseqüència no només d'una disputa pedagogicoreligiosa sinó també politicoideològica, potser caldrà que ens centrem, per a una millor comprensió del període, en els resultats visibles i palpables de tanta teoria. Tot i que és evident que cau fora la pretensió d'aquest estudi valorar quina fou la resposta efectiva a nivell pràctic de les disputes sobre la llengua de la predicació, remarco que encara és a les beceroles una necessària feina d'exhumació dels sermonaris manuscrits d'aquesta època, tasca que ens donaria una idea aproximada dels tants per cent reals de l'ús de cada llengua (català, castellà i llatí).

Finalment, i per cloure els anys immediatament previs a l'esclat revolucionari, Simon dedica un capítol a les «Batalles polítiques i plets constitucionals en l'etapa del ministeri d'Olivares». En l'àmbit politicoideològic remarca el paper fonamental del dret i els juristes (de fet, l'ascens dels juristes durant l'edat moderna ja permetia intuir la seva importància al llarg del període); les lleis fonamentals del Principat, afirma, «van donar força primer als posicionaments constitucionalistes catalans que es van enfrontar a la política reformista d'Olivares i, després, a les tesis jurídiques que el 1640 van justificar la separació de la monarquia hispànica» (p. 58). Les tensions entre el govern central i les institucions catalanes, que venien d'antic, van augmentar durant el regnat de Felip IV i el govern d'Olivares; l'autoritat reial arribarà fins i tot a ser posada en dubte per juristes com Joan Pere Fontanella, que qüestiona el procediment de salvaguarda de la legalitat paccionada en argumentar sobre la imparcialitat de la Reial Audiència. L'estudi s'atura a disseccionar amb detall els enfrontaments de 1621-1622 a propòsit dels nomenaments reials del duc d'Alcalà i del bisbe Sentís, les nefastes conseqüències de les inconcloes corts de 1626-1632 i el debat sobre el dret de cobriment dels consellers i el dret d'insaculació de candidats i de proveïment d'oficis de la Diputació del General dels catalans sense autorització reial, el rebuig a la política fiscal de la monarquia i a la revitalització i/o aplicació de nous impostos, entre d'altres temes. Evidentment, els enfrontaments entre rei i institucions catalanes van més enllà de ser tan sols episodis puntuals i passen per la defensa de dues concepcions contraposades: els límits sovint invisibles i fràgils entre les atribucions derivades de la naturalesa del poder reial i les de corts i Generalitat. A més, i com remarca Simon, «la defensa de les constitucions i privilegis del Principat xocava [...] contra les directrius i l'acció política del ministeri d'Olivares, i s'assentava en la teoria i en la pràctica política de les institucions catalanes una cultura de franca resistència a qualsevol vulneració de l'ordre constitucional de la república catalana i de l'ordenament del conjunt de la Monarquia» (p. 161).

La segona part de l'estudi s'inscriu de ple en la Revolució: de la visió de les institucions catalanes i els seus acòlits (5) a la del cercle felipista (6), així com les conseqüents i lògiques fonamentacions ideològiques de la Catalunya francesa (7).

La necessitat política i moral de justificar uns determinats fets davant l'opinió pública en el moment en què es va passar de l'enfrontament polític a la lluita militar comportà, paral·lelament a l'enfrontament bèl·lic, una guerra de papers. La Revolució va ser la impulsora d'un taller propagandístic de dimensions considerables: d'una banda, obres de caràcter jurídic, històric i ideològic destinades a un públic culte i format políticament i, de l'altra, pamflets, opuscles, cançons, etc., dirigides a ambients més populars però igualment amb ganes de ser informats; també amb una clara intencionalitat, una literatura especialitzada per al front exterior de la guerra i una altra per a l'interior.

A partir de l'esclat de 1640 el bàndol català es va esmerçar a produir textos justificatius de la Revolució Catalana. Les institucions catalanes es van implicar en l'edició de la *Proclamación católica* de G. Sala —signada oficialment pels consellers i Consell de Cent de la Ciutat— i en la *No-*

ticia universal de Cataluña de F. Martí Viladamor, i una junta de teòlegs reunida per la Generalitat va elaborar la *Justificació en Conciència*; els tres memorials van veure la llum entre l'octubre i el desembre de 1640 i van gaudir d'un èxit de públic i difusió considerables. Es tractava de justificar la defensa armada de Catalunya contra els exèrcits reials, fins i tot des del punt de vista doctrinal, perquè la supervivència política de Catalunya es trobava en joc; d'aquí que les tesis presentades per aquests memorialistes siguin sovint polèmiques: van des de demanar fidelitat «bilateral» al rei (si aquest incomplia les lleis i constitucions els catalans podien prendre les armes) fins a reprendre la tesis d'una monarquia electiva (Catalunya com a principat electiu d'ençà de l'elecció de Carlemany). Els autors d'aquests memorials justifiquen els seus arguments amb les armes que tenen a l'abast: la *Notícia*, per exemple, es val d'autors castellans per alimentar el descontentament d'altres indrets de la monarquia amb la política d'Olivares; la *Proclamación*, en canvi, serà l'abanderada dels escrits polítics i propagandístics vehiculats per mitjà de l'allegat religiós i que argumenten sobre la relació entre política i moral i la correspondència d'interessos entre la col·lectivitat i el príncep —en aquesta línia, Simon s'atura de nou a valorar la importància de l'extensa producció homilètica i altres escrits redactats per membres de l'estament eclesiàstic, com la *Catalana justícia contra las castellanas armas...* de Josep Font.

La maquinària propagandista dels partidaris d'Olivares també va començar a funcionar des dels inicis de la Revolta: d'agost de 1640 és la decisió del Consell d'Estat d'encarregar a Alonso Guillén de la Carrera la *Justificación Real*, i immediatament després de la *Proclamación Católica* van proliferar els textos que la refutaven (Juan Adam de la Parra, José Pellicer i Tovar, Francisco de Rioja). Simon assenyala que tots aquests textos comparteixen el «rebuig de la teoria del vassallatge paccionat com a base del discurs historicojuridicista» (p. 236), i que incideixen en la defensa d'Olivares i en la necessitat de reforçar l'autoritat del rei i de projectar una política comuna hispànica davant l'amenaça del desmembrament imperial. Entre el cercle de catalans exiliats profelipistes també van proliferar els escrits justificatius (Pere Moliner, Gabriel Agustín Rius, Ramon Dalmau de Rocabertí i Alexandre Ros) centrats, bàsicament, «en la crítica a les posicions profranceses de Catalunya, en la reflexió sobre la divisió social interna del Principat i en l'articulació politicoinstitucional d'aquest territori en el conjunt de la Monarquia Hispànica» (p. 243); malgrat que en aquests textos la condemna del moviment revolucionari no implica una crítica ferotge al sistema polític català, les conclusions a què arriben són previsible: calia tornar al domini del Rei Catòlic.

Ara bé, al costat d'aquests discursos jurídics i erudits hi ha també un gruix considerable de textos més directes, escrits amb un llenguatge planer i que busquen convèncer les masses. Aquest corpus de textos, d'una única i clara finalitat política i propagandística, va des d'edicions de relacions de fets fins a gasetes, avisos, versos, cartes, etc. Tota aquesta mena d'escrits, gènesi de la premsa catalana, que Simon ha localitzat partint d'Ettinghausen i de catàleg de Fullets Bonsoms, actuen com a motor tant de la propaganda anticastellana com, i contràriament, felipista.

D'entre els catalans cal destacar que Simon ha treballat amb un corpus d'uns tres-cents fulletons, opuscles i fullets diversos, generalment publicats els primers anys de guerra, que al principi són justificatius de l'aixecament revolucionari i que després passen a una publicística de guerra, l'idioma dels quals varia en funció del públic (català per al Principat i castellà per a les «nacions estrangeres») i als quals cal sumar també les traduccions de manifestos portuguesos i napolitans anticastellans; l'atac principal en les seves argumentacions va dirigit a minar dos principis fonamentals de la Monarquia, rei i religió, i, un cop més avançat el conflicte, a reorientar la visió del poble sobre les tropes franceses. Aquesta publicística progàlica, que no sempre degué adquirir els resultats esperats, du Simon a plantejar la conveniència d'aclarir la convergència política entre els sectors populars i les classes dominants.

D'altra banda, i relativament al corpus de textos propagandístics profelipistes, una seixantena i majoritàriament escrits en castellà, Simon assenyala que proliferen sobretot quan la guerra ja es troba més avançada i els resultats comencen a ser més favorables a les tropes del Rei Catòlic, i que

no només van dirigits als felipistes sinó a convèncer els catalans que la guerra no es fa en contra d'ells sinó dels francesos. L'element religiós també hi és molt present, i important, però és sobretot la propaganda antifrancesa la que va tenir una major acceptació entre les classes més populars.

La distribució i eficàcia d'aquesta mena de literatura «del moment» sovint és difícil de quantificar. Simon assenyala la necessitat d'exhumar de manera sistemàtica els inventaris *post mortem* per conèixer l'abast de la seva difusió —tot i que, en el cas de la propaganda antifelipística calgui lligar-hi la voluntat del poder d'eliminar-la després de 1652—, però pel seu format mateix (fulls i plec solts, generalment) sembla difícil que una recerca d'aquestes característiques hagi de donar els fruits esperats.

L'anàlisi dels textos de la Revolució condueixen Simon a dedicar el darrer capítol de l'estudi a tractar «La fonamentació ideològica de la Catalunya francesa. El difícil equilibri entre el constitucionalisme català i l'absolutisme gàllic». Per això recupera alguns memorialis i personatges que ja havien aparegut i perfila el panorama. Pel que fa als escrits propagandístics de la unió amb França, en fixa tres nuclis principals: el d'aquells antiespanyols que es van convertir a la causa francesa i van ser premiats amb càrrecs (els dos Martí Viladamor, pare i fill), el nucli català de Pèire de Marca (Francesc Fornés, Josep Jeroni Besora...) i un grup d'historiadors francesos (Pèire de Marca, sobretot). D'entre aquests em sembla especialment interessant el paper del cercle profrancès de Marca: els seus erudits van oferir un contrapunt als arguments dels historiadors del tombant del Cinc-cents al Sis-cents que havien servit per sentar les bases d'un renovat constitucionalisme català i ho van fer a través de la pròpia obra, com afirma Simon, però també prenent com a punt de partida i manipulant les obres d'altri.

L'estudi de Simon es tanca amb un apèndix que aplega notes biogràfiques sobre els autors coetanis. El recull no és exhaustiu pel que fa a la informació que aplega i de vegades tampoc del tot precís, però és útil com a complement a la seva investigació i permet al lector de fer-se una idea de «qui és qui» a la Catalunya de finals del segle XVI i primera meitat del XVII.

L'autor ens ha ofert una visió aprofundida de determinades qüestions que haurà de ser completada, a la llarga, amb la «redescoberta» d'obres encara avui inèdites, manuscrites, però també impreses. El panorama global de la cultura catalana de l'Edat Moderna no permet encara fer bandera de normalitat pel que fa al control de tota la producció escrita dels autors del període; la pervivència de la tradició manuscrita al costat de la impresa durant aquest període és fonamental amb vista a la seva comprensió, i Simon ja s'ha preocupat, en aquesta i en altres ocasions, per donar a conèixer al públic especialitzat títols fins aleshores desconeguts.

Amb *Els orígens ideològics...*, doncs, el lector disposa d'una obra ben documentada sobre les bases ideològiques de la Revolució de 1640, que constantment planteja els lligams entre poder polític i cultura i ens n'ofereix exemples visibles, que recull aportacions noves i ofereix una lectura unificada i coherent dels estudis precedents. Una obra que serà útil a historiadors i estudiosos de la cultura, la llengua, el pensament polític i un llarg etcètera.